شبير ڪنيار

سنڌي لکت ۽ ڪمپوزيشن ۾ وِسرڳن جي واهپي جا عيب ۽ انهن جا حل

Limitations of Usage of Aspirated Letters and their Solutions

Abstract:

Sindhi language writing system is based on Arabic script, known as "Sindhi Arabic". It has 52 letters in its alphabet. This was created in 1853 by an official team of the Government, then "Sir Bartle Freire" the commissioner of Sindh recognized Sindhi as the official language for the Sindh province in his governance

There are 10 Aspirated letters (ڀ، ڦ، ٺ، ٿ، ڇ، ڌ، ڍ، ک، جھ ۽ گھ) included in this alphabet. These letters have different ways of writing, i.e. 8 letters (ڀ، ڦ، ٺ، ٿ، ڇ، ڌ، ڍ، ک) have been made by the support of the dots and remaining 2 (جھ ۽ گھ) are compound letters, which have been made per international standard of aspiration. In fact, Sindhi language has 20 Aspirated letters, from which mentioned above 10 letters are part of the alphabet, but other 10 (ڳھ، ڏھ، رھ، ڙھ، ڙھ، مھ، نھ، لھ، وھ ۽ ڻھ) still need to be redefined per international standards.

The 2 (جھ ۽ گھ) standard aspirated letters are included in the Sindhi alphabet, but inadequate awareness about specific writing-shape of the aspirated letters, has created confusion (جهه ۽ گهه instead of جھ ۽ گھ). Therefore, mistakes are being made both in composing and in handwriting. Irony is that all this is yet to be noticed by the readers.

The middle (ھ) shape of the alphabetic letter 'ه'is used to make an aspiration of the sound, and have two (ھ ۽ ھ) styles. It is quite easy to understand the aspiration of the sound on behalf of its middle (ھ) shape, because there are several words in Sindhi language, which have same spellings, and they are differentiated by the aspiration only, like as گھر means home and گِهَرُ means the kind of a sweet. In this connection, the paper is about the styles (Initial, Medial & Terminal) of 'ه' in the aspiration and simple sounds for handwritings as well in digital compositions on the computing devices by the Sindhi keyboards (MB Sindhi, Multiling O, SwiftKey, etc.).

سنڌي ٻوليءَ جي موجوده الفابيٽ، سن 1853ع ۾ تنهن وقت جي انگريز سرڪار هڪ حڪم نامي (نمبر 3221_ 1853 تاريخ 30 مارچ 1853ع) تحت مسٽر بي ايچ ايلس جي نگرانيءَ ۾ 2 پرڏيهي (انگريز) ۽ 8 ڏيهي (سنڌي، هندو ۽ مسلمان) عالمن تي مشتمل، 10 رڪني ڪميٽيءَ کان جوڙائي، جنهن کي ٽن مهينن جو وقت ڏنو ويو هو. ان ڪميٽيءَ ۾ هيٺيان عالم شامل هئا(1). [1]

1. ڪيپٽن ڊيسٽين ولي
2. ڪيپٽن ايف جي گولڊ سمٿ
3. راءِ بهادر نارائڻ جڳناٿ (ڪراچي)
4. ديوان ننديرام سيوهاڻي (سيوهڻ)
5. ديوان اڌا رام ٿانور داس (حيدرآباد)
6. ديوان پريداس آنند رام (حيدرآباد)
7. ميان غلام حسين (ٺٽو)
8. قاضي غلام علي (ٺٽو)
9. ميان محمد (حيدرآباد)
10. ميران محمد شاه (حيدرآباد)

نئين جوڙيل هن 52 اکري الفابيٽ کي، سنڌي ٻوليءَ جي واحد لکتي سرشتي طور سنڌ صوبي ۾ لاڳو ڪيو ويو. اڳتي هلي سنڌ جي تڏهوڪي ڪمشنر 'سر بارٽل فريئر' 29 آگسٽ 1857ع تي هڪ پڌر نامو (ملڪي نمبر 100_1857) جاري ڪري صوبي ۾ رهندڙ سڀني ماڻهن چڱن، مٺن کي مخاطب ٿي پابند ڪيو ته اهي ڪنهن به قسم جي لکپڙه لاءِ هن الفابيٽ کي ڪتب آڻين. اُٽر حالتن ۾ جيڪر عربي يا فارسيءَ ۾ لکن تڏهن به انهي متن جو سنڌي وائيءَ (هنن اکرن) ۾ ترجمو موڪلڻ پڻ ضروري ڪيو ويو هو. مطلب ته سنڌي ٻوليءَ کي سرڪاري سطح تي دفتري ٻوليءَ جي حيثيت ملي، جنهن ڪانپوءِ عام ۽ خاص ماڻهن هن پاسي جوڳو ڌيان ڌريو ۽ سنڌي ٻوليءَ جو واهپو سرڪاري توڙي عام ڪار ونهوار ۾ عام ٿي ويو. اُن تاريخي ڏينهن کي اسين، سنڌي ٻوليءَ جي قومي ۽ دفتري ٻوليءَ طور لاڳو ٿيڻ واري سڄاڻپ جي ڏهاڙي طور ملهائيندا آهيون.

(1) مختيار ملاح، " The development of Sindhi language and script under early English administration"، ڇاپو پهريون 2017ع، "سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد"

پڌرنامو

Commissioner in Sind

سر بارٽل فريئر جو پڌرنامو

هن پڌرنامي سان ٻوليءَ جي خوب آبياري ٿي، ڊڪشنريون، گرامر، درسي ۽ ادبي ڪتاب هن لپيءَ ۾ اچڻ لڳا. وقت سان گُهرجن پٽاندر هن لکت تحت لفظن جون شڪليون (Spellings) مقرر ٿيون ۽ آهستي آهستي سُڌ سنوار جو ڪم ويو مڪمل ٿيندو. تڏهن ڪنهن کي خيال ۽ گُمان ئي نه هو ته اڳتي هلي ڪمپيوٽر جهڙيون ذهين ڪلون ايجاد ٿينديون، جيڪي سڀني شين جي ترقيءَ ۾ اڳ کان اڳريون ٿي وينديون ۽ موجود مروج وصفن کي ڦيرائي ماڳهين ڪي نيون تخليق ڪنديون ۽ ٻوليون هڪ ٻئي کي ايتريون ته ويجهيون ٿي وينديون جو انهن جي بنيادي قاعدن جا ماڻ ماپا به گهڻو ڪري بين الاقوامي ٿي ويندو.

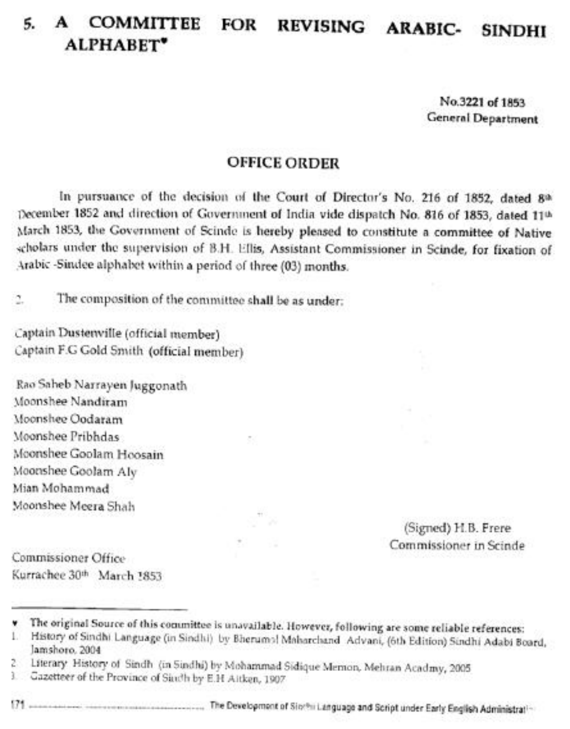

5. A COMMITTEE FOR REVISING ARABIC- SINDHI ALPHABET•

No.3221 of 1853
General Department

OFFICE ORDER

In pursuance of the decision of the Court of Director's No. 216 of 1852, dated 8th December 1852 and direction of Government of India vide dispatch No. 816 of 1853, dated 11th March 1853, the Government of Scinde is hereby pleased to constitute a committee of Native scholars under the supervision of B.H. Ellis, Assistant Commissioner in Scinde, for fixation of Arabic -Sindee alphabet within a period of three (03) months.

2. The composition of the committee shall be as under:

Captain Dustenville (official member)
Captain F.G Gold Smith (official member)

Rao Saheb Narrayen Juggonath
Moonshee Nandiram
Moonshee Oodaram
Moonshee Pribhdas
Moonshee Goolam Hoosain
Moonshee Goolam Aly
Mian Mohammad
Moonshee Meera Shah

(Signed) H.B. Frere
Commissioner in Scinde

Commissioner Office
Kurrachee 30th March 1853

• The original Source of this committee is unavailable. However, following are some reliable references:
1. History of Sindhi Language (in Sindhi) by Bherumal Maharchand Advani, (6th Edition) Sindhi Adabi Board, Jamshoro. 2004
2. Literary History of Sindh (in Sindhi) by Mohammad Sidique Memon, Mehran Acadmy, 2005
3. Gazetteer of the Province of Sindh by E.H Aitken, 1907

171 .... The Development of Sindhi Language and Script under Early English Administrati...

سنڌي ٻولي ڪميٽيءَ وارو حڪم نامو

جائزو وٺڻ سان پروڙ پوي ٿي ته هن الف-ب (الفابيٽ) ٺهڻ کان پوءِ سنڌي ٻوليءَ جي لفظِي گهاڙيٽن تي لاڳيتو ڏيان ڏريو ويو لکت (صورتخطي)، هِجي، گرامر توڙي لفظن جي شڪلين ۾ مخارجي اکرن جي واهپي تي پڻ اک رکي وئي ۽ ان جي تشهير پڻ تمام گهڻي ڪئي وئي، جنهن سان ٻوليءَ جا لفظ، وسرڳن جي درست لکت سان پنهنجون معياري شڪليون وٺي ويا آهن ۽ مقرر ڪيل شڪل کان مٽيل لکت کي هرهنڌ لکت (صورتخطيءَ) جي چُڪ مڃيو ويو. محترم فهميده حسين پڻ اهڙو اظهار ڪندي تاريخي ڪمن کي هن طرح ورجائي ٿي ته:

”انهيءَ مسئلي کي 1888ع ۾ سرڪاري طور حل ڪرايو ويو ۽ سنڌ جي ايجوڪيشن انسپيڪٽر مسٽر جيڪب، اهڙن لفظن جا چارٽ ٺهرائي صورتون مقرر ڪرايون ۽ اهي اسڪولن ۾ ورهايا، پر اڃا به ڪي حل طلب ڳالهيون رهجي ويون، انهن لاءِ 1913ع ۾ سنڌي لٽريچر ڪميٽيءَ ٺهراءُ پاس ڪرائي ڪجھ ٻيا لفظ شامل ڪيا.“ [2]

ايتري سُچيتائيءَ هوندي به اڄ ڪلهه سنڌي ٻوليءَ جي وسرڳن سان ڏاڍو برو حال آهي، جائزو وٺڻ سان پتو پوي ٿو ته اسان قومي سطح تي، هن پاسي الائي ڇو ڪن لاٽار کان ڪم ورتو آهي، جنهن جو ثبوت اهو آهي ته ڇاپي (Press) جي اخبارن، رسالن، درسي توڙي ادبي ڪتابن ۾ گهٽ ۾ گهٽ اسان جا 2 معياري وسرڳ (جھ ۽ گھ) غلط (جهه ۽ گهه) لکيل ملن ٿا ۽ وساريل 12 وسرڳن جو ته ڪو آتو پتو ئي ڪونهي، جڏهن ته وچ ۾ ايندڙ اَوِسرڳي ’ه‘ پڙ’ هـ‘ بدران ’ھ‘ عام لکجي رهي آهي.

پراڻا ڪتاب شاهد آهن ته اوائل ۾ عام توڙي وسرڳي لکت تي جوڳو ڌيان ڏريو ويندو هو پر پوءِ هوريان هوريان لکت ۾ عيب ويا وڌندا. نموني لاءِ هيءَ تصوير ڏسو جيڪا ورهاڱي کان پوءِ جي ڇپيل، ٻئي درجي جي اوائلي درسي ڪتاب جي صفحي 7 جي آهي. هي ڪتاب ڊائريڪٽوريٽ آف ايجوڪيشن حيدرآباد ريجن (مغربي پاڪستان) تيار ڪيو، جيڪو مشتاق احمد، خوش نويس ڪتابت (لکيو) ڪيو ۽ سنڌي ادبي بورڊ جي پريس مان شايع ڪيو ويو. ڏنل تصوير ۾ لکت تي غور ڪريو ته ڪاتب ڪان ڪيڏي نه ذميواريءَ سان وسرڳي ۽ عام ’ه‘ لکرائي وئي آهي:

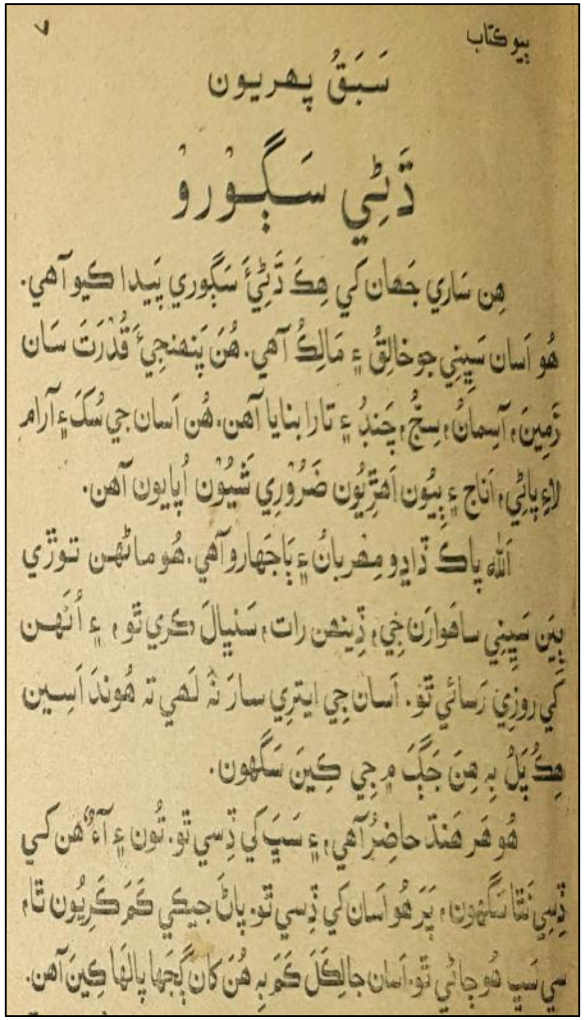

7 ٻيو ڪتاب

سبق پهريون

ڌڻي سڳورو

هن ساري جهان کي هڪ ڌڻيءَ سڳوري پيدا ڪيو آهي. هو اسان سڀني جو خالق ۽ مالڪ آهي. هن پنهنجيءَ قدرت سان زمين، آسمان، سج، چنڊ ۽ تارا بنايا آهن. هن اسان جي سک ۽ آرام لاءِ پاڻي، اناج ۽ ٻيون اهڙيون ضروري شيون اپايون آهن.

الله پاڪ ڏاڍو مهربان ۽ ٻاجهارو آهي. هو ماڻهن توڙي ٻين سڀني ساهوارن جي، ڏينهن رات، سنڀال ڪري ٿو ۽ انهن کي روزي رسائي ٿو. اسان جي ايتري سار نه لهي ته هوند اسين هڪ پل به هن جڳ ۾ جي ڪين سگهون.

هو هر هنڌ حاضر آهي، ۽ سڀ کي ڏسي ٿو. ٿون ۽ آءٌ هن کي ڏسي نٿا سگهون، پر هو اسان کي ڏسي ٿو. پاڻ جيڪي ڪم ڪريون ٿا سي سڀ ڄڻو جائي ٿو. اسان جا لڪل ڪم به هُن کان ڳجها ڳالها ڪين آهن.

اوائلي، جهوني ڪتاب [3] جي هن تصوير ۾ هٿ سان لکيل جي اکرن جي سونهن سوڀيا جي ڪمڙي ڳالهه ڪجي؟ اهڙي ڏيک ويک سان گڏوگڏ انهي ٽڪري ۾ ڏسو ته ڪمڙيءَ نه مهارت سان هُن (ڪاتب) ’ھ‘ کي وسرڳي توڙي عام

لکت ۾ ڪتب آندو آهي. ڪتاب جي آخري پني تي جيڪو نوٽ [1] لڳل آهي، تنهن مان پتو پئي ٿو تہ ابراهيم جويي جهڙي اڪابر جي ستّ جا ساٿاري (هن ڪتاب جي سُوڌ سَنوار ۽ ٻين ڪمن ۾ هٿ همراهي ذميوار) ڏاڍا خبردار هئا، تنهنڪري ان جي لکت ڏاڍي چٽي پِٽي ۽ سورَنهن آنا صحيح بيٺي آهي.

مٿين تصوير ۾ عام (اَوِسرڳي) 'ھ' وارن لفظن جي لکت ۾ 'ھي' جي شڪل بلڪل درست (ھ) آهي: پهريون، جهان، پنهنجيءَ، مهربان، ڏينهن، لهي.

ساڳيءَ تصوير ۾ وسرڳي آوازن ۾ پڻ ھي جي شڪل بلڪل درست (ﮪ) آهي: ٻاجهارو ۾ جهہ، ماٺهن ۾ ٺهہ، انهن ۾ نهہ، سگهون ۾ گهہ، پالها ۾ لهہ.

اهو هو "مُنڍيءَ تي تِڪ" جهڙو سهڻو اسان جي سنڌي لکت ۾ وسرڳي ۽ اَوسرڳي، لکت جو معيار ۽ اڄ، اسان ڪٿي بيٺا آهيون؟

وسرڳي اٿجاٿائي، ڪن تار خرابي، يا چُڪ جو پيرو کڻڻ سان پتو پوي ٿو تہ ھي مسئلو تڏهن کان شروع ٿيو. جڏهن کان سنڌي لکت ڪتابت (هٿ لکت) مان نڪري، ڇاپي (Press) ڏانهن وئي ۽ ڪتاب، اخبارون، رسالا توڙي ٻيو مواد پريس وسيلي ڇپجڻ لڳو.

هيٺ ڏنل تصوير، ڪاڪي ڀيرو مل مهرچند آڏواڻيءَ جي ناليري ڪتاب "سنڌ جو سيلاني" جي صفحي نمبر 146 جي آهي، جيڪو "پارت واسي" پريس، حيدرآباد ۾ سن 1923ع ۾ ڇپيو [4]. اوائلي پريس جي هن ڇاپي کي ڏسڻ سان خبر پوي ٿي تہ سڄي لکت ۾ جتي ڪٿي وِسرڳي ھي (ﮪ) ڪتب آندي وئي آهي[2] ۽ وچ ۾ ڪم ايندڙ اَوِسرڳي ھي (ھ) جو نہ رڳو هن صفحي ۾ پر سڄي ڪتاب ۾ ڪٿي بہ ڪو اَتو پتو ڪونهي، ڄڻ پريس جي ڪمن ۾ هيءَ ھي (ھ) ممنوع هجي.

1) هي ڪتاب محمد ابراهيم جويي، سنڌي ادبي بورڊ جي پاران، سنڌي ادبي بورڊ جي پرنٽنگ پريس، حيدرآباد سنڌ ۾ ڇاپيو ۽ شايع ڪيو.

2 وڌيڪ چٽائيءَ لاءِ وسرڳي لفظن کي گولو ۽ اٽوسرڳي لفظن جي هيٺان ليڪ ڏني وئي آهي.

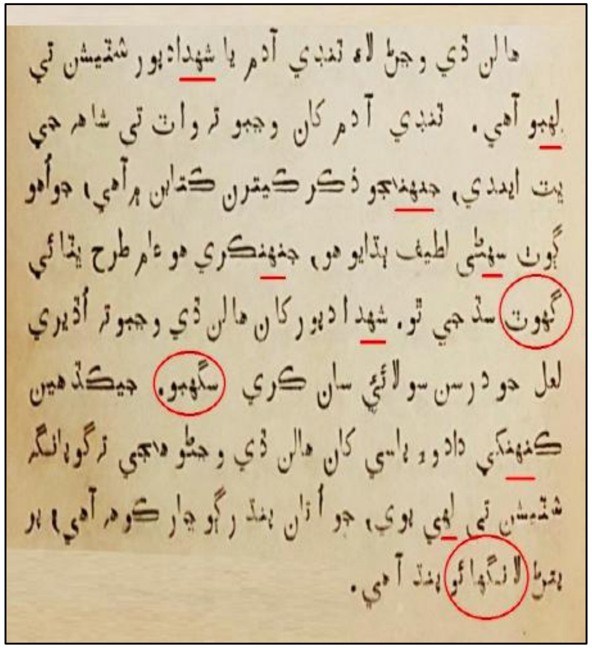
هالن ڏي وڃڻ لاءِ ننڍي آدم يا شهداد پور شٽيشن تي
لهڻو آهي. ننڍي آدم کان وڃڻو ته وات تي شاهه جي
ڀٽ ايندي، جنهنجو ذڪر ڪيترن ڪتابن ۾ آهي، جو اهو
ڳوٺ سهڻي لطيف ڏٺايو هو، جنهنڪري هو عام طرح ڀٽائي
ڳهوٺ سڏجي ٿو. شهداد پور کان هالن ڏي وڃڻو ته اڏيري
لعل جو درسن سولائي سان ڪري سگهبو. جيڪڏهين
ڪنهنکي دادو واسي کان هالن ڏي وڃڻو هجي ته گوهالنگم
شٽيشن تي لهي پوي، جو اتان هنڌ رکو چار ڪوهه آهي، ۾
ٻيڙا لانگهائو هنڌ آهي.

هيءَ ٻي تصوير منگهارام اڏارام ملڪاڻيءَ جي جڳ مشهور ڪتاب "پنج ننڍڙا ناٽڪ"جي صفحي نمبر 90 جي آهي [5]، جيڪو "پارت پرنٽنگ پريس"، ڪراچيءَ مان سن 1937ع ۾ ڇپيو. ساڳيو حال هن ڪتاب سان پڻ آهي، جنهن ۾ جتي ڪٿي وسرڳي ھي (ﮪ) ڪتب آيل آهي[1] ۽ ساڳيءَ ريت سڄي ڪتاب ۾ وچ ۾ ڪتب ايندڙ اَوِسرڳي 'ھ' جو ڪو اتو پتو ئي ڪونهي، جنهن مان معلوم ٿو ٿئي تہ اوائلي پريس جي ڪم ۾ هن طرف ڪو جوڳو ڌيان نہ ڌريو ويو، تنهنڪري هيءَ چُڪ عوامي سطح تي قابلِ قبول بڻجي، عام ٿي وئي آهي ۽ هاڻ اسان لکت ۾ ان کي اهڙي تہ سولائيءَ سان هضم ڪريو وڃون، ڄڻ 'ھ' جي وسرڳي توڙي عام (اَوِسرڳي)، سورنهن آنا درست لکت اها ئي هجي!

1) وڌيڪ چٽائيءَ لاءِ وسرڳي لفظن کي گولو ۽ اٽوسرڳي لفظن جي هيٺان ليڪ ڏني وئي آهي.

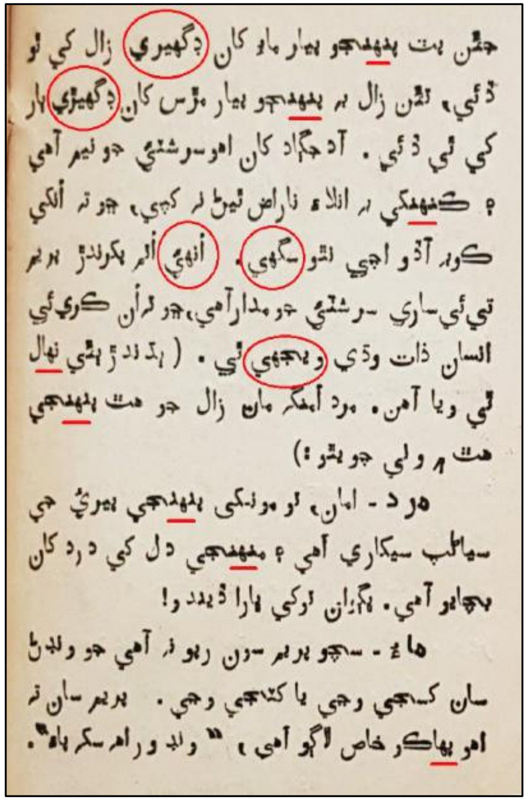

جڏهن ٻٽ ٻهڻجو ٻيار ماءُ کان ڏگهيري زال کي ٿو
ڏئي، تڏهن زال ٻه ٻهڻجو ٻيار مڙس کان ڏگهيري ٻار
کي ٿي ڏئي. آد ڄڱاد کان اهو سرشتو جو نيم آهي
۽ ڪنهڪي ٻه انلاءِ ناراض ٿيڻ نه کپي، جو ته اُنکي
ڪوٻ آڏو اچي اٿو سگهي. اُنهي اُم ٻکرلنڙ ٻوٻم
تي ئي ساري سرشتي جو مدار آهي، جو تنُ ڪري ئي
انسان ذات وڌي وڌجهي ٿي. (ٻڪ ند ڙ ٻٽي نهال
ٿي ويا آهن. مرد آهڪر ماڻ زال جو هٿ ٻهڻجي
هٿ ۾ ولي جو ٻٽو:)

مرد - اماڻ، تو مونکي ٻهڻجي ٻيرڻ جي
سيالب سيڪاري آهي ۽ ٻهڻجي دل کي درد کان
ٻچايو آهي. ٻگڙان توکي ٻارا ڏيندو!

هاءِ - سچو ٻوٻم سون رهو نه آهي جو ولدڻ
سان ڪسجي وڃي يا ڪٽجي وڃي. ٻوٻم سان نه
اهو ٻهاڪر خاص لڳو آهي، " وليد ورام سکر ٻاه".

لکت جي هيءَ خرابي اتي دنگ نٿي ڪري پر جيئن ئي پريس (ڇاپي) وارو ڪم ڪمپيوٽر ڪمپوزنگ وسيلي ٿيڻ لڳو، ته گڏوگڏ هن (وِسرڳي مسئلي) جو ورجاءُ پڻ جيئن جو تيئن ٿيڻ لڳو شروع ڪان ئي جيڪي ڪتاب ڪمپيوٽر وسيلي ڪمپوز ٿي مارڪيٽ ۾ اچڻ لڳا، تن سان پڻ ساڳي ڪار ٿيل ٿي ڏسجي ۽ اهو سلسلو جيئن جو تيئن جاري ۽ ساري آهي. اهڙي سُڌ لهڻ لاءِ سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ جي، تازي (2016ع ۾) ڇپايل درجي ستين جي درسي ڪتاب جي صفحي 23 جي، هيٺ ڏنل تصويري عڪس[2] کي ساڳي نظر سان ڏسي پيٽ ڪجي ٿي. [6]

ابتدائي طبي امداد

جڏهن بہ ڪنهن حادثي يا زميني توڙي آسماني آفتن سبب انسانن جو مالي يا جاني نقصان ٿيندو آهي، تہ همدردي ۽ مدد لاءِ آسپاس جا ماڻهو ڊوڙي اچي پهچندا آهن ۽ انساني جانين کي بچائڻ لاءِ ڪوششون ڪندا آهن يا ڪنهن حادثي جي شڪار ٿيل انسان جي زندگي خطري ۾ ڏسبي آهي تہ هڪدم گهربل اُپاءُ وٺندا آهن. اهڙي بروقت امداد کي ”ترت علاج“ يا ”ابتدائي طبي امداد“ چئبو آهي.

جڏهن بہ ڪنهن کي ڪو بجليءَ جو شاڪ يا جهٽڪو لڳي ٿو، بجليءَ جي تار ۾ ڦاسي پوي ٿو، ڌڪ لڳڻ سبب رت وهي ٿو، ڪنهن کي نانگ ڏنگي ٿو، ڪو باهہ ۾ سڙي پوي يا پاڻيءَ ۾ ٻڏي پوي ٿو، تہ ان جي حياتيءَ بچائڻ لاءِ ڌار ڌار طريقا استعمال ڪرڻا پون ٿا. جيڪڏهن معمولي قسم جي طبي امداد جي ضرورت پوي ٿي، تہ مقامي طور تي ان جو علاج ڪيو وڃي ٿو، پر شديد قسم جي حالت ۾، جنهن ۾ حياتي وڃڻ جو خطرو سمجهيو وڃي ٿو، تہ ڏکيءَ کي اسپتال پهچايو وڃي ٿو.

مٿئين سبقي متن ۾ ڪم آيل ’ه‘ وارن سيني لفظن ۾ ’ه‘ جي واهپي تي ٿورو غور ڪري ڏسبو تہ پروڙ پوندي تہ هتي سڄي لکت ۾ ’ه‘ وسرڳي (ھ) ڪتب آندل آهي،(1) جيڪي لفظ وسرڳي آواز نٿا رکن تن لاءِ پڻ وسرڳي ’ھ‘ ڪتب آندي ويئي آهي، جنهن جو سبب آهي ڪمپوزنگ جو ’لطيفي‘ فونٽ. ڇاڪاڻ تہ ان فونٽ ۾ اهڙي صلاحيت آهي ئي ڪانہ تہ وچ واري وسرڳي هي (ھ) سان گڏ گهرج آهر عام هي (ه) پڻ ڏيکاري سگهي. هاڻ هتي هڪ سوال ٿو پيدا ٿئي تہ: جڏهن لطيفي فونٽ ۾ اهڙي صلاحيت ئي ڪانهي تہ پوءِ اهڙيون گهرجون آخر ڪٿان تہ پوريون ٿين؟ پر ٻوليءَ بابت اهڙا سوال اڻٿاري مسئلي ڪان لاتعلق ڪڏهن بہ ٿي نٿو سگهجي، ڇاڪاڻ تہ مڃجي بہ ڪٿي تہ مفت موجود فونٽن مان، ڪنهن بہ فونٽ ۾، لکت جون هڙيون گهرجون پوريون ڪرڻ جي صلاحيت ئي ناهي تہ پوءِ ڇا اسان جي ادارن لاءِ ٻوليءَ جي گهرجن پٽاندر فونٽ جوڙائڻ ڏکي يا ناممڪن ڳالهہ آهي؟

1) تصوير ۾ ڄاڻايل لفظن ۾ وسرڳي لفظن کي گولو ۽ اڻوسرڳي لفظن جي هيٺان ليڪ ڏني وئي آهي.

مسئلي جو ممڪن ۽ موجود حل:

هن مسئلي جو ممڪن ۽ موجود حل اهو آهي تہ اسان ’لطيفي‘ فونٽ جي جاءِ تي ’ڀٽائي ستار‘MB Bhitai Sattar فونٽ ڪتب آڻيون. ڇاڪاڻ تہ اهو (فونٽ) لکت جون ڇاٽايل گهرجون، هر طرح پوريون ڪرڻ جي صلاحيت شروع کان وٺي رکي ٿو. اسان رڳو منجهس موجود اهڙي اهليت کان اڻڄاڻ رهيا آهيون. وسارڻ نہ کپي تہ، درسي ڪتاب ئي ٻوليءَ جي نرسريءَ يا پهرئين ڏاڪي طور ڪم ڪري، اڄ جي ٻار کي سڀاڻي جي مستقبل لاءِ تيار ڪن ٿا. تنهنڪري ٻوليءَ جي مستقبل جو سڄو دارومدار درسي ڪتابن تي ئي هوندو آهي، پوءِ جيڪڏهن اسان گهرون تہ اسان جي ٻولي درست ٿئي، تہ سڀ کان پهرين انهن درسي ڪتابن جي لکت کي درست ڪرڻ کپي.

هن وقت هلندڙ ڇاپي ڪمن مان ڇپيل اخبارن، رسالن، ڪتابن ۽ ٻئي مواد جي جائزي وٺڻ سان پروڙ پئي ٿي تہ وسرڳن بابت خاص ڪري ۽ عام طور لکت ۾ ’ه‘ جي واهپي کان يا تہ اسان ماڳهين اڻڄاڻ ٿي ويا آهيون يا وري مرڳو منجهيل سُٽ سمجهي، اسان ان کي ’جيئن آهي جتي آهي‘ جي بنياد تي قبول ڪري ورتو آهي. پر ٻنهي صورتن ۾ مسئلو پنهنجي جاءِ تي جيئن جو تيئن بيٺو آهي، جيڪو ظاهر ظهور عام خلق لاءِ ڀلي ڪٺي پتڪڙو ۽ نظراندازيءَ لائق مسئلو هجي، پر ٻوليءَ جي انجينيئرنگ جي حوالي سان ڊجيٽل ڪمپيوٽنگ ڊوائسز تي ڪم ڪندڙ (ڊِولپَرس) توڙي انهن ڊوائسز کان هٿي ڪاڳر ڪاريءَ تي ڪم ڪندڙ اسان جي ٻوليءَ جي لساني ماهرن لاءِ ڏاڍو ڳنڀير مسئلو آهي، جنهن کان اڻ ڪنهن بہ حالت ۾ ڪين جڳائي.

بنيادي طور ڏسجي تہ هڪ ئي وقت بہ مسئلا آهن. جيڪي اڻڄاڻائيءَ ۾ هڪ ٻئي کي وچڙائين پيون. جنهن مان هڪڙو آهي ’ه‘ جو عام ۽ ٻيو آهي وسرڳي واهپو. ڇاڪاڻ جو ٻنهي ۾ ’ه‘ ئي ڪتب اچي ۽ فرق رڳو ان جي وچين (هہ ۽ ھ) شڪل تي مدار رکي ٿو. تنهنڪري مونجهارو پڻ رڳو انهي جي عام (هہ) ۽ وسرڳي (ھ) لفظن ۾ گهربل درست شڪل جي ڪتب آڻڻ جو آهي.

مسئلي جي نزاڪت کي وڌيڪ وضاحت ۽ سولائيءَ سان سمجهڻ لاءِ ڇڱو آهي تہ ڏيهي ۽ پرڏيهي، معروف ادارن/ماهرن پاران وسرڳن بابت مقرر ڪيل وصفن تي نظر وجهجي:

وسرڳ اکر (Aspirated letters):

انسائيڪلوپيڊيا برٽينيڪا وسرڳن بابت لکي ٿي تہ ”هي اهڙا آواز آهن، جيڪي زوردا هوا سان ادا ٿين ٿا، جنهن ۾ حرف صحيح (Consonant) سان گڏ ’h‘ جو اچار شامل هوندو آهي. سنسڪرت ۽ هنديءَ ۾ جيڪي آواز ’b‘ (ب) ۽ ’d‘ (د/ڊ) تي ختم ٿين ٿا، سي وسرڳي هوندا آهن، جن کي اُلٿو (Transliteration) ڪرڻ مهل ڀ ’bh‘ ۽ ’dh‘ ڍ ۾ مٽائبو آهي.“ [7]

وڪي وينڊ موجب ”آوازي ڳرائي (وسرڳائي) ڳالهائڻ دؤران، ڪن آوازن جي تيز ڦوڪدار هوا سان ادائگيءَ کي سڏجي ٿو. وسرڳائي واهپو انگريزيءَ سان گڏوگڏ گهڻو ڪري هندستاني، ڏکڻ ايشيائي، فارسي ۽ عربي ٻولين ۾ پڻ عام جام آهي. وسرڳ ۽ اَوسرڳ ۾ فرق جانچڻ لاءِ پنهنجو هٿ يا ٻرندڙ ميڻ بتي منهن جي سامهون ڪري وسرڳ چئبو تہ وات مان زودار هوا نڪرندي جيڪا هٿ تي محسوس ڪري سگهجي ٿي، جڏهن تہ ميڻ بتيءَ جي لاٽ پڻ ڦڙڪو ڪندي ۽ اَوسرڳ آواز مهل تکي هوا محسوس نہ ٿيندي ۽ نہ وري ميڻ بتيءَ جي لاٽ ڦڙڪو ڪندي.“ [8]

آن لائن سنڌي ڊڪشنري ’وسرڳي حرف‘ جي وصف ۾ لکي ٿي ”سنڌي الف ـ ب ۾ ڏهہ حرف اهڙا آهن، جن کي وسرڳ حرف چيو ويجي ٿو. اهي مرڪب حرف آهن، جيڪي يا تہ ”هہ“ ملائڻ سان ٺهندا آهن. يا وري ٽبڪن جي اضافي سان جوڙيا ويندا آهن. سنڌي الف ـ ب جي ترتيب ۾ وڌ ۾ وڌ تنقيد وسرڳ حرفن تي ڪئي وئي آهي ۽ چيو ويو آهي تہ بنا ڪنهن قاعدن جي حرف جوڙيا ويا آهن. اهي حرف هي آهن .ڀ ٺ، ٿ، جهہ، ڇ، ڌ، ڍ، ڦ، ک ۽ گهہ هنن حرفن ۾ ڪن کي ”هہ“ جوڙي ٺاهيو ويو آهي، ڪن کي چار تي يا بہ نقطا ڏئي جوڙيو ويو آهي .“ [9]

ڊاڪٽر محبت ٻرڙو، وسرڳن بابت لکي ٿو تہ ”وسرڳ ۽ اوسرڳ آواز ۾ فرق کي سولي نموني ان طرح سمجهي سگهجي ٿو تہ هٿ جي ٺيءَ کي چپن جي ويجهو جهلي ڪو بہ آواز اچاريو وڃي. ڪو آواز اپجڻ مهل هٿ جي ٺيءَ تي هوا جو ڦوڪو يا ان جي ڌوڪ محسوس ٿيندي ۽ ڪي آواز اپجڻ مهل اها ڌوڪ محسوس نہ ٿيندي. جن آواز اچارڻ مهل هوا جو ڦوڪو محسوس ٿئي انهن کي ’وسرڳ‘ ۽ جن ۾ ڦوڪو محسوس نہ ٿئي انهن کي ’اوسرڳ‘ سڏجي ٿو“.

وسرڳ آواز جا مثال: **[ق]، [ٺ] وغيره اوسرڳ آواز جا مثال: [د]، [ج] وغيره**“.[10]

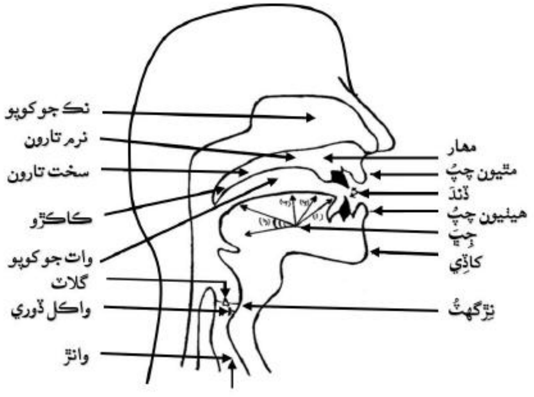

ڳالڪ آرڪٽن جو خاڪو

مٿين وصفن جي روشنيءَ ۾ ڏسجي ته پروڙ پئي ٿي ته سنڌي ٻوليءَ ۾ جملي 20 وسرڳ آهن. جن مان مروج الفابيٽ ۾ جملي 10 وسرڳ اکر (ڀ، ق، ٺ، ٿ، ڇ، ڌ، ڍ، ک، جھ ۽ گھ) شامل آهن، جڏهن ته هيٺيان 10 وساريل آهن:

نمبر	وسرڳ	لفظي واهپو
.1	ڳھ	ماڳھين
.2	ڏھ	چوڏھون
.3	رھ	ورھائڻ، پورھيو، گرھاڪ، ٻارھون، تيرھون
.4	رڻ	ڪارڻ
.5	ڙھ	پڙھڻ، چڙھڻ، ڳوڙھا، ڏاڙھون، ساڙھي
.6	مھ	سامھون، سمھڻ
.7	نھ	سانھي، ٻانھي، ٽانھي، اونھون، ڪونھي، ٻانھي
.8	لھ	ڪالھو، ٽالھو، مالھي، ٽالھي، ڇُلھ، سِلھ
.9	وھ	اوھان، اوھين، توھان، توھين، چوھاڻ
.10	ڻھ	ماڻھو، سيڻھ (نڪا سِيڻھَ ساڻُ...)

وسرڳ ادا ڪرڻ مهل بنيادي اکر (اَوسرڳ) کي ڳرو ڪرڻ لاءِ نڙيءَ مان هي (ـھ) ڦوڪ سان اهڙي نموني گڏبي آهي جو اها پنهنجو وجود وڃائي اڳيئين اکر ۾ زم ٿي سندس آواز کي بنهه ڳرو ڪري ڇڏيندي آهي، تڏهن اَوسرڳ ڦري وِسرڳ ٿي ويندو آهي، جيئن ’ج‘ اَوسرڳ آهي پر ان جو جڏهن وسرڳ ٺاهبو ته ان سان نڙيءَ مان هي (ـھ) ڦوڪ سان ملائبي جنهن سان ’جھ‘ وسرڳ ٺهي ويندو. انهيءَ اصول تحت سنڌي ٻوليءَ جا سيئي وسرڳ جڙن ٿا. سنڌي الفابيٽ ۾ شامل 10 وسرڳن مان 8 وسرڳ (ڀ، ڦ، ٺ، ٿ، ڇ، ڌ، ڍ ۽ ک) ٻي اصول پنهنجي ڌار مفرد شڪلين ۾ ۽ رڳو ٻه وسرڳ (جھ ۽ گھ) بين الاقوامي وسرڳي اصول تحت مرڪب شڪل ۾ جوڙي شامل ڪيل آهن. جڏهن ته سنڌي ٻوليءَ ۾ جملي 20 وِسرڳَ آهن، جن مان ٻي اصولي مفرد شڪل وارا 8 ۽ اصولي مرڪب شڪل وارا ٿيا 12، جن جي جوڙجڪ هيٺيئن ريت ٻيهي ٿي:

1. ج + ـھ = جھ
2. گ + ـھ = گھ
3. ڳ + ـھ = ڳھ
4. ڏ + ـھ = ڏھ
5. ر + ـھ = رھ
6. ر + ڻ = رڻ
7. ڙ + ـھ = ڙھ
8. م + ـھ = مھ
9. ن + ـھ = نھ
10. ل + ـھ = لھ
11. و + ـھ = وھ
12. ڻ + ـھ = ڻھ

وسرڳي اڻڄاڻائيءَ يا هن پاسي جوڳو ڌيان نه ڌرڻ جي ڪري هٿ لکت، توڙي ڪمپيوٽنگ ڊوائسز تي ڪمپوزنگ ڪرڻ مهل، هنن 12 وسرڳن سان وڏي ويڌن ٿيندي رهي آهي. هن وقت وسرڳن جي لکڻ جي قاعدي يا ڪنهن هڪ شڪل مقرر هجڻ بابت، چٽي وضاحت جي عوامي سطح تي جوڳي تشهير نه ٿيڻ جي ڪري، انهن جي لکڻ ۾ هرڪو خودمختيار آهي، تنهنڪري سنڌ جي ساڄاهه وندن توڙي لائق فائق استادن ۾ اهڙن وسرڳي اکرن جي لکڻ ۽ هجي ڪرڻ بابت

اٽڪت بحث هلندڙ آهن. اڪثر هٿ لکت توڙي ڊجيٽل پرنٽ ۾ ههڙي (وسرڳي) لکت ۾ گهٽو تٽو چُڪون ئي ڏسڻ ۾ اچن ٿيون، جنهن جو واحد سبب مسئلي ڪان اڻڄاڻائي آهي، ڇاڪاڻ ته ڄاڻُن لاءِ هٿ لکت توڙي ڪمپيوٽر واري ڪمپوزيشن، ٻنهي ۾ اوائل ڪان ئي حل موجود رهيا آهن. پر اهڙو لڏو تمام ٿورو آهي، جيڪو لکت (صورتخطيءَ) جي هن عيب واري پاسي سوچي ۽ هن ڪي رڳو مسئلو ئي ڪٿي سمجهي. جڏهن، چُڪ ڪي چُڪ سمجهبو تڏهن ئي ان ڪي درست ڪرڻ ڏانهن ڌيان ويندو. پر اسان سان وسرڳي ڄاڻ نه هجڻ جي ڪري ”هڙئي رڏون ڪار ٻوٽيون“ واري ڪار لڳي پئي آهي. تنهنڪري وساريل وسرڳن ڪي ڇڏي، رڳو الفابيٽ ۾ شامل ٻن اصولي وسرڳن (جهہ ۽ گهہ) جي لکڻ ۾ پڻ اسان بريءَ طرح چُڪون ڪريو وڃون. جڏهن ته انهن ڪي ڪنهن به ڪمپيوٽنگ ڊوائسز وسيلي درست ڪري لکڻ جي ”ايم بي سنڌي“، ”ملٽيلنگ او“، ”سئفٽ“ ۽ ٻين ڪيبورڊن ۾ لکڻ ۽ ڏيهي توڙي پرڏيهي چونڊ فونٽن ۾ انهن ڪي درست ڏيکارڻ ۽ ڇاپڻ جي صلاحيت پڻ اڳ ئي موجود آهي.

سمجهڻ گهرجي ته سنڌي لکت لاءِ جملي 3 عدد ’ھ‘ ڪپن ٿيون، جيڪي يونيڪوڊ ڪنسورشيم پاران جاري ڪيل ڪوڊنگ واري چارٽ ۾ موجود آهن، رڳو انهن جي واهپي جي طريقي (ڪيبورڊ ۾ بٽڻ) جي خبر هئڻ گهرجي. هيٺين ٽيبل ۾ يونيڪوڊ ڪنسورشيم پاران جاري ڪيل معياري ڪوڊنگ موجب ’ھ‘ جون رجسٽرڊ شڪليون، انهن جي ڪوڊنگ ۽ لکڻ ۾ واهپو ڏنل آهي:

نمبر	نالو	شڪل	اڳياڙي	وچ	پڇاڙي	لکڻ ۾ واهپو
.1	عربي هي	ه 0647	ﻫ FEEB	ﻬ FEEC	ﻪ FEEA	اللّٰه، جهہ، گهہ، جهڙ، گهر
.2	عربي هي دو چشمي	ھ 06BE	ﮬ FBAC	ﮭ FBAD	ﮫ FBAB	ههڙو، جهڙو، گهرو، ڪُھُ، لَھُ
.3	عربي گول هي	ہ 06C1	ﮨ FBA8	ﮩ FBA9	ﮧ FBA7	بہ، تہ، نہ، فهميدہ

حاصل مطلب ته ڪمپوٽر تي لکڻ Composing وقت رڳو وِسرڳي ۽ عام ’ھ‘ جي بٽڻ ڪي ڌيان ۾ رکڻ جي گهرجي، جنهن ڪانپوءِ اسان جي ڪمپوزنگ جون چُڪون ختم ٿي ويندين ۽ آهستي آهستي وِسرڳن وارو معاملو پڻ حل ٿي ويندو. تنهنڪري مٿين ٽيبل جي روشنيءَ ۾ ’ھ‘ جي واهپي بابت هيٺيان 3 اصول اهڙا آهن جن ڪي هيٺئين سان هنڊائڻ گهرجي:

1. پهرئين نمبر واري ’عربي هي‘ لفظي لحاظ ڪان وسرڳي آهي، جيڪا رڳو عربي لفظن: الله، عليه، وآله وغيره لکڻ لاءِ لفظي پڇاڙيءَ ۾ جڏهن ته وسرڳن لاءِ لفظن جي وچ ۾ ڪم اچي ٿي. گهربل شڪليون اٿس (ـه ۽ ـهـ).
2. ٻئي نمبر واري ’عربي هي دو چشمي‘ رڳو عام لکت وارن لفظن لاءِ ڪتب اچي ٿي، لکت/ڪمپوزيشن ۾ هيءَ ’ھ‘ وڌ ۾ وڌ ڪتب ايندي آهي. گهربل شڪليون اٿس ’ھـ ۽ ـھـ‘.
3. ٽئي نمبر واري عربي گول ’ہ‘ لفظن جي پُڇڙ ناهڻ توڙي لفظن جي آخر ۾ ڪم اچي ٿي ۽ هن جي شروعاتي ۽ وچين شڪل رڳو ’اردو‘ ٻوليءَ لاءِ مخصوص ڪيل آهي. سنڌي لفظن لاءِ گهربل شڪل اٿس ’ـہ‘.

نوٽ: فونٽ جوڙيندڙن ڪي پڻ، لکت ۾ واهپي توڙي يونيڪوڊ ڪنسورشيم جي جوڙيل قاعدن ڪي ڌيان ۾ رکي فونٽن ۾ ذميواريءَ ۽ خبرداريءَ سان گهربل ڪوڊنگ تي اکرن جون مقرر شڪليون رکڻ ڪپن نه ته مونجهارا ٿيندا.

يونيڪوڊ ڪنسورشيم پاران جاري ڪيل معياري ڪوڊنگ تحت ’ھ‘ جي ٽنهي نمونن ۽ سندس ڌار ڌار شڪلين ڪي ڌيان ۾ رکي، هيٺ سلسليوار ڪمپيوٽر ۽ سمارٽ فونن ۾ سنڌي لکڻ لاءِ تمام وڏيڪ ڪتب ايندڙ ناليرن ڪيبورڊن ۾ان جي عام ۽ وسرڳي لکت ڪي تصويرين وسيلي سمجهائجي ٿو:

1. MB Sindhi
   - مائڪروسافٽ ونڊوز (ڊيسڪٽاپ ۽ ليپ ٽاپ) آپريٽنگ سسٽم ۾ لکڻ لاءِ
2. MB Sindhi SK 2.0
   - مائڪروسافٽ ونڊوز (ڊيسڪٽاپ ۽ ليپ ٽاپ) آپريٽنگ سسٽم ۾ لکڻ لاءِ
3. Multiling O Keyboard
   - گوگل اينڊرائڊ (سمارٽ فون) آپريٽنگ سسٽم ۾ لکڻ لاءِ
4. SwiftKey Keyboard
   - گوگل اينڊرائڊ (سمارٽ فون) آپريٽنگ سسٽم ۾ لکڻ لاءِ

نوٽ: جيئن تہ مقصد رڳو لکڻ جو طريقو سمجهائڻ آهي، تنهنڪري اسان چئن ئي سمجهاڻين ۾ ساڳئي متن (Text) کي گُهرج آهر ورجائينداسون.

1. ايم بي سنڌي ڪيبورڊ: (فونٽ ڀٽائي ستار ڪتب آڻڻ ضروري آهي)

جه ۽ گه مقرر ڪيبورڊ شارٽ ڪِيز سان لکجن.

1. عام لکت:

لفظ: ههڙو جهڙو ڪهڙو تهڙو گهرو منهنجو تنهنجو سنهنجو مهرو ڀهرو قهر، ڀهر، لهرو لهوارو تهوار، آلَهُ تَلَهُ، جُلِهَ وغيره.

متين ۾ اهڙن ٻين عام لفظن ۾ ڪوڊنگ چارٽ ۾ موجود 2 نمبر واري 'ھ' ڪتب اچي ٿي جنهن جي لکڻ مهل، ڪيبورڊ مان 'Shift+i' وارا ٻٽڻ ڪتب آڻجن، تہ لفظن جي لکت (صورتخطي) صحيح ٿي ويندي.

2. وسرڳي لکت:

لفظ: جهرڪي، جهڙ، اوجهڙ، گهيڙ، گهاٽ، گهر، گهوٽ، ڪلهو سنهي، ٿلهو مالهي، ٽالهي، چُلهہ، سِلهہ، سامهون، سمهڻ، سنهي، ٻنهي، ٽنهي، اونهون، ڪونهي، ٻانهي، ماڻهو وغيره

متين ۾ ٻين وسرڳن لکڻ لاءِ ڪوڊنگ چارٽ موجب 1 نمبر واري 'ھ' ڪتب اچي ٿي، جنهن کي لکڻ مهل، ڪيبورڊ مان 'h' وارو ٻٽڻ ڪم آڻجي تہ لفظن جي لکت صحيح ٿي ويندي.

مثال: ڪيبورڊ مان ڪو بہ اَوسرڳ (ج، گ، ل، ڻ، ن وغيره) لکي ان جي پويان وسرڳي 'ھ' ملائڻي آهي، جنهن جو ڪيبورڊ ۾ ٻٽڻ 'h' تي رکيل آهي، جنهن سان وسرڳ جي لکت (صورتخطي) صحيح ٿي ويندي جنهن سان هيٺيان وسرڳ درست لکي سگهجن ٿا:

ج + ھ = جھ (جهرڪي، جهنگ، جهيڙو، سمجهہ وغيره)

گ + ھ = گھ (گهر، گهوڙو گهٽ، گهيڙ، گهاٽ، سگهو وغيره)

ل + ھ = لھ (ڪلهو ٿلهو ٺلهو ملهار، تلهار، ڦلهيار وغيره)

م + ھ = مھ (آمهون سامهون، سمهڻ وغيره)

ن + ھ = نھ (سنهون، ٻنهي، ٽنهي، اونهون، ٻانهي وغيره)

ڻ + ھ = ڻھ (ماڻهو وغيره)

2. ايم بي سنڌي ايس ڪي 2.0 ڪيبورڊ:

ايم بي سنڌي ايس ڪي 2.0 ڪيبورڊ سان عام ۽ وسرڳي آوازن تي آڌاريل لفظ لکڻ(1) (سفارش ڪيل 24 فونٽن مان ڪو بہ ڪتب آڻڻ گهرجي).

جه ۽ گه مقرر ڪيبورڊ شارٽ ڪيز سان لکجن.

1. عام لکت:

لفظ: ههڙو جهڙو ڪهڙو تهڙو گهرو منهنجو تنهنجو سنهنجو مهرو ڀهرو قهر، ڀهر، لهرو لهوارو تهوار، آلَهُ تَلَهُ، جُلِهَ وغيره.

متين ۾ اهڙن ٻين عام لفظن لکڻ مهل جڏهن 'ھ' جو وارو اچي تہ ان لاءِ ڪيبورڊ مان 'h' وارو ٻٽڻ ڪتب آڻجي، تہ لفظن جي لکت (صورتخطي) صحيح ٿي ويندي.

2. وسرڳي لکت:

لفظ: جهرڪي، جهڙ، اوجهڙ، گهيڙ، گهاٽ، گهر، گهوٽ، ڪلهو سنهي، ٿلهو مالهي، ٽالهي، چُلهہ، سِلهہ، سامهون، سمهڻ، سنهي، ٻنهي، ٽنهي، اونهون، ڪونهي، ٻانهي، ماڻهو وغيره

متين ۾ اهڙن ٻين وسرڳن لکڻ لاءِ، ڪيبورڊ مان ساڄي هٿ واري 'Alt+h' ٻٽڻ تي رکيل 'ھ' ڪتب آڻجي.

مثال: ڪيبورڊ مان ڪو بہ اَوسرڳ اکر (ج، گ، ل، ڻ، ن وغيره)

1) **ايم بي سنڌي ڪيبورڊ جي اپڊيٽ (ايس ڪي 2.0)** جي تيار ٿي چڪي آهي ۽ ويب پبلشنگ جي مرحلي ۾ آهي، جنهن سان گڏ هيٺيان 24 عدد فونٽ پڻ اپڊيٽ ڪيا ويا آهن: [11]

1. MB Lateefi SK 2.0	9. MB Ahmed Soomro SK 2.0	17. MB Supreen SK bold 2.0
2. MB Sindhi Web SK 2.0	10. MB Sindhi Sahat SK 2.0	18. MB Sookhri Shabir Kumbhar 2.0
3. MB Lateefi Sattar SK 2.0	11. MB Lajpat Rai SK 2.0	19. MB Halai SK 2.0
4. MB Bhitai Sattar SK 2.0	12. MB Shabir Kumbhar 2.1	20. MB Sindhri SK 2.0
5. MB Sarang Sattar SK 2.0	13. MB Shabir Kumbhar Bold 2.1	21. MB Leeko SK 2.0
6. MB Khursheed SK 2.0	14. MB Preen SK 2.0	22. MB Leeka SK 2.0
7. MB Sania SK 2.0	15. MB Preen Bold SK 2.0	23. MB Leekyal SK 2.0
8. MB Kufi SK 2.0	16. MB Supreen SK 2.0	24. MB Shabir Kumbhar Web 2.0

ايم بي سنڌي ايس ڪي 2.0 جو ڏيک

لکي ان جي پويان وسرڳي هي (ھـ) ملائڻي آهي، جنهن جو ڪيبورڊ ۾ بٽڻ ‘Alt+h’ تي رکيل آهي، جنهن سان وسرڳ جي لکت (صورتخطي) صحيح ٿي ويندي.

ج + ھـ = جهہ (جهرڪي، جهنگ، جهيڙو سمجهہ وغيره)

گ + ھـ = گهہ (گهر، گهوڙو گهٽ، گهيڙ، گهاٽ، سگهو وغيره)

ل + ھـ = لهہ (ڪلهو ٿلهو ٿلهو ملهار، تلهار، ڦلهيار وغيره)

م + ھـ = مهہ (آمهون سامهون، سمهڻ وغيره)

ن + ھـ = نهہ (سنهون، ٻنهي، ٿنهي، اونهون، ٻانهي وغيره)

ڻ + ھـ = ڻهہ (ماڻهو وغيره)

نوٽ: وساريل وسرڳن مان چار اهڙا آهن، جن کي لکڻ لاءِ وسرڳي هي (ھـ) جي لکڻ (ڪمپوزنگ جي ڏيک) جي گهرجن جو انداز ئي نرالو آهي، تنهنڪري هيستائين موجود مڙني، ڏيهي ۽ پرڏيهي فونٽن ۾ انهن چئن وسرڳي آوازن تي آڌاريل لفظ صحيح طريقي سان لکڻ ممڪن ڪونهي. ان مسئلي جي نوعيت کي سمجهڻ کانپوءِ، مون پنهنجي 5 ٻوليائي فونٽ فئملي (اعليٰ ڪوڊنگ ۽ ٻوڙهيءَ لاجڪ تحت جوڙيل) ۾ گهربل اهليت پئدا ڪئي آهي، جنهن تحت انهي فونٽ ۾ چارئي وسرڳ صحيح ڏيکارڻ جي صلاحيت پئدا ٿي وئي آهي، هيٺ انهيءَ فونٽ ۾ جاڙايل وسرڳن جو ڏيک ڏسو: [12]

- ر + ھـ = رھ (ورھائڻ، پورھيو، گرھاڪ، ٻارھون، تيرھون)
- ڙ + ھـ = ڙھ (پڙھڻ، چڙھڻ، ڳوڙھا، ڏاڙھون، ساڙھي)
- ڏ + ھـ = ڏھ (چوڏھون)
- و + ھـ = وھ (اوھان، اوھين)

ساڳيا وِسرڳ ٻئائي ستار فونٽ ۾ ڏسو:

- ر + ھـ = رھ (ورھائڻ، پورھيو گرھاڪ، ٻارھون، تيرھون)
- ڙ + ھـ = ڙھ (پڙھڻ، چڙھڻ، ڳوڙھا، ڏاڙھون، ساڙھي)
- ڏ + ھـ = ڏھ (چوڏھون)
- و + ھـ = وھ (اوھان، اوھين)

سمارٽ فونن ۾ وسرڳي لکت:

جيئن ايم بي سنڌي ڪيبورڊ ۾ وسرڳي آوازن سان لکڻ جي صلاحيت موجود آهي بلڪل ساڳيءَ ريت سمارٽ فونن جي جڳ مشهور آپريٽنگ سسٽم ’گوگل ائنڊرائڊ‘ ۾ سنڌي لکڻ لاءِ ڪتب ايندڙ (ملٽيلنگ او ۽ سئفٽ ڪي) ڪيبورڊن، توڙي فونٽ (گوگل نوٽو) ۾ وسرڳ لکڻ جي صلاحيت موجود آهي، پر جيئن تہ گلون پاڻمرادو ڪم نہ ڪنديون آهن، پر پنهنجي هلائيندڙن جو حڪم نپائينديون آهن، تنهنڪري جيڪڏهن اسان وسرڳ ۽ اَوسرڳ جي فرق کي سمجهي ٽائيپ ڪنداسون تہ نتيجو سورنهن آنا صحيح نڪرندو.

3. **ملٽيلنگ او ڪيبورڊ:** (’گوگل نوٽو‘ فونٽ ڪتب آڻڻ ضروي آهي):

1. عام لکت:

لفظ: همڙو جهڙو ڪهڙو تهڙو گهرو منهنجو جُلِهَہ اَلهُہ تَلَهُہ وغيره

مٿين ۾ اهڙن ٻين اَوسرڳن لکڻ لاءِ، ڪيبورڊ جي وچين قطار واري بٽڻ تي موجود ’ھ‘ ڪتب آڻجي.

2. وسرڳي لکت:

لفظ: جهرڪي، جهڙ اوجهڙ گهيڙ گهاٽ، گهر، گهوٽ وغيره

مٿين ۾ اهڙن ٻين وسرڳن ڻاهڻ لاءِ، ڪيبورڊ جي لانگ پريس واري بٽڻ تي موجود ’ھـ‘ ڪتب آڻجي.

3. تہ، بہ، نہ ۽ اکري پڇڙ جي لکت:

تہ، بہ، نہ ۽ اکري پڇڙ لکڻ لاءِ ڪيبورڊ جي هيٺين قطار تي موجود گول ’ہ‘ وارو بٽڻ ڪتب آڻجي.

4. سُئفٽ ڪِي ڪيبورڊ (’گوگل نوٽو‘ فونٽ ڪتب آڻڻ ضروري آهي):

1. عام لکت:

لفظ: همڙو، جمڙو، ڪمڙو، تمڙو، گمرو، منمنجو، جُلِهَہ، آلهُ، تَلَهُ، وغيره

متين ۾ اهڙن بين آوسرگن لکڻ لاءِ ڪيبورڊ جي وچين قطار واري بٽڻ تي موجود ’ہ‘ تي لانگ پريس ڪبو تہ مٿان 2 عدد بيون ’ھ‘ پڌريون ٿينديون جنهن مان کبي پاسي واري ’ھ‘ ڪتب آڻجي.

2. وسرگي لکت:

لفظ: جهرڪي، جهڙ، اوجهڙ، گهيڙ، گهات، گهر، گهوٽ وغيره

متين ۾ اهڙن بين وسرگن لکڻ لاءِ ڪيبورڊ جي وچين قطار ۾ موجود ’ه‘ ڪتب آڻجي.

3. تہ، بہ، نہ ۽ اکري پچڙ جي لکت:

تہ، بہ، نہ ۽ اکري پچڙ لکڻ لاءِ وچين قطار واري بٽڻ تي موجود ’ہ‘ تي لانگ پريس ڪبو تہ مٿان 2 عدد بيون ’ھ‘ پڌريون ٿينديون جنهن مان ساڄي پاسي واري ’ہ‘ ڪتب آڻجي.

بيان ڪيل سيني ڪيبورڊن ۾ ’ه‘ جي لکت وارن نمونن جي مٿين سمجهاڻيءَ موجب، ايم بي پٽائي ستار فونٽ ۾ چند وسرگن جي لکت (صورتخطي) جي صحيح ۽ غلط ٻيٽ ڏسو:

نمبر	غلط	صحيح	معنيٰ
.1	اجهو	اجهو	پونگو، جهوپو، پناهہ
.2	جهڙ	جهڙ	ڪڪر، بادل
.3	جهڪ	جهڪ	تمام، تکو، واءُ
.4	جهيڙو	جهيڙو	ڏڏو، جهڳڙو
.5	جهونو	جهونو	پوڙهو، ڪراڙو
.6	گهر	گهر	اجهو، پونگي
.7	گِهرُ	گِهرُ	جليبي (مٺائيءَ جو قسم)
.8	گنگهر	گنگهرُ	تنگي، جنجل
.9	سگهہ	سگهہ	طاقت
.10	ٻانهي	ٻانهي	نوڪرياڻي، خدمتگار
.11	ڪانهي	ڪانهي	ناهي، غير موجود
.12	سنهي	سنهي	باريڪ، پتلي
.13	تلهو	تلهو	متارو، سپرو
.14	ڪلهو	ڪلهو	انساني عضوو
.15	ٺلهو	ٺلهو	خالي
.16	ماڻهو	ماڻهو	انسان
.17	سيڻهہ	سيڻهہ	سيڻاهہ
.18	سامهون	سامهون	اڳيان، روبرو
.19	سمهڻ	سمهڻ	ننڊ ڪرڻ، آرام وٺڻ
.20	ماڳهين	ماڳهين	مرڳو، موراهين

نتيجو:

ڪلون (ڪمپيوٽنگ ڊوائسز) ظاهر تہ پاڻمرادو ڪم ڪن ٿيون، پر حقيقت ۾ انهن جي پويان جيڪا پروگرامنگ ڪم ڪري ٿي سا ڪنهن نہ ڪنهن فرد جي جوڙيل هوندي آهي، جيڪا گهرج آهر فرد جي بدران لاڳاپيل حڪم ڏيندي رهندي آهي ۽ عام لوڪ اهو سمجهندو آهي تہ ڪم جهڙوڪر پاڻمرادو ٿين ٿا. تنهنڪري اسان (ڪمپيوٽر پروگرامر ۽ ٻوليدان) جڏهن مسئلن جي نزاڪت کي پليءَ پٽ سمجهنداسون تہ انهن جا حل پڻ اهڙين هٿ هيٺ توڙي خودڪار مشينين جي پروگرامنگ ۾ گهرجن پٽاندر لاڳو ڪري سگهنداسين.

جڏهن سنڌي ٻولي ڊجيٽل آوازي سرشتي خاص ڪري لکت مان آواز (Text To Voice) ۾ داخل ٿيندي تڏهن، اسان جي لکت ۾ جيڪر وسرڳي ۽ اَوسرڳي 'ه' چٽي نہ هوندي تہ پوءِ ڪمپيوٽنگ ڊوائسز لاءِ مونجهارو پيدا ٿيندو.

مٿئين بحث مان ثابت ٿئي ٿو تہ ڪوڊنگ پٽاندر 'ه' جون ٽئي شڪليون سنڌي ٻوليءَ جي لکتي گهرجن جي پورائي لاءِ لازم ملزوم آهن. رڳو انهن جي واهپي جي جوڳي ڄاڻ هئڻ کپي، جنهن جو قاعدو (وسرڳي ۽ اَوسرڳي) هيٺين ريت آهي:

عام لکت:

عام لکت ۾ 'ه' يونيڪوڊ نمبر 06be جي سڌي شڪل (ه) ڪتب آڻڻ گهرجي.

عام لکت ۾ وچ واري 'ه':

عام لکت ۾ 'ه' يونيڪوڊ نمبر 06be جي سڌي شڪل (هـ) ڪتب آڻڻ گهرجي.

وسرڳي لکت ۾ وچ واري 'ه':

وسرڳي لکت ۾ 'ه' يونيڪوڊ نمبر 0647 جي ٻہ اکيائي وچ واري شڪل (ـهـ) ڪتب آڻڻ گهرجي.

تہ، ٻہ، نہ ۽ اکرن جي پڇڙ لاءِ:

تہ، ٻہ، نہ ۽ اهڙن ٻين لفظن جو پُڇڙ ڏاهڻ لاءِ گول 'ہ' يونيڪوڊ نمبر 06c1 جو پڇڙ (ـہ) ڪتب آڻڻ گهرجي.

حوالا

1. ملاح، مختيار احمد، "The development of Sindhi language and script under early English administration"، ڇاپو پهريون 2017ع، "سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد". صفحو 71.
2. ميمڻ، فهميده حسين، ڊاڪٽر "سنڌي ٻولي مختلف لساني پهلو"، ڇاپو پهريون 2012ع، "سنڌي لئنگئيج اٿارٽي، حيدرآباد". صفحو 93.
3. 'سنڌي ٻيو ڪتاب' ڊئريڪٽوريٽ آف ايڊيوڪيشن، حيدرآباد ريجن (مغربي پاڪستان) جو نئون تيار ڪرايل، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد، سنڌ. صفحو 7.
4. آڏواڻي، ڀيرومل مهرچند: "سنڌ جو سيلاني" ڀارت واسي پريس، حيدرآباد سنڌ 1923ع، صفحو 146.
5. ملڪاڻي، منگهارام اڌرام: "پنج ننڍڙا ناٽڪ" ڀارت پرنٽنگ پريس، ڪراچي سنڌ 1937ع، صفحو 90.
6. 'سنڌي ستون ڪتاب' ڇاپو پهريون، 2016ع، سنڌ ٽيڪسٽ بڪ بورڊ ڄامشورو، سنڌ. صفحو 23.
7. https://www.britannica.com/topic/aspirate
8. https://www.wikiwand.com/en/Aspirated_consonant
9. http://dic.sindhila.edu.pk
10. ٻرڙو، محبت، ڊاڪٽر، "ٻول جو ٻُڻ" (2007) ڏاهپ پبليڪيشن. صفحو 20 – 23.
11. http://bhurgri.com
12. http://shabirkumbhar.blogspot.com